

بررسی "ویژگی‌های شهروند خوب" برای جامعه ایران و میزان انطباق برنامه‌های درسی مدارس با این ویژگی

دکتر کورش فتحي و اجارگاه

استاديار دانشگاه شهيد بهشتي

طلعت ديپا پژوهشگر

چکیده:

برنامه‌های مدارس از لحاظ فلسفی باید آیینۀ تمام‌نمای ارزش‌ها، خواست‌ها و انتظارات اجتماعی باشند و به همین دلیل، شناسائی مسائل و نیازهای اساسی اجتماعی مجوری‌ترین عنصر در تصمیم‌گیری محسوب می‌شود. به عبارت دیگر هدف اصلی برنامه‌های مدارس این است که دانش‌آموزان را جامعه‌پذیر کرده و آن‌ها را با دانش، ارزش‌ها، گرایش‌ها و مهارت‌های ضروری جهت زیست در جامعه آماده سازند.

علیرغم آنکه فلسفۀ تأسیس نظام آموزش و پرورش، حصول به هدف‌های تربیت شهروندی است، دامنه اقدامات و مطالعات انجام شده در این راستا، در داخل کشور بسیار ناکافی و نارسا است. مقاله حاضر از طریق بررسی‌ها و مطالعات میدانی بر آن است تا نشان دهد شهروند خوب باید دارای چه ویژگی‌ها و خصوصیات باشد. در این راستا از طیف وسیعی از مطالعات انجام شده در زمینه مطالعات شهروندی بهره‌گرفته شده و سپس با استفاده از نظرات متخصصان تعلیم و تربیت و علوم اجتماعی، این مطالعات برای جامعه ایرانی، بومی‌سازی شده است و سرانجام ویژگی‌های ذریبط در سه قلمرو دانش مدنی، توانش مدنی و نگرش مدنی

طبقه‌بندی شده است. همچنین پژوهش حاضر به دنبال شناسایی میزان توجه به تربیت شهروندی در مراحل تدوین، اجرا و ارزشیابی برنامه های مدارس بوده است.

نتایج نشان می‌دهد که ویژگی‌های موردنظر در سه حیطه کلی دانش مدنی، توانش مدنی و نگرش مدنی، برای جامعه ایران مهم و اساسی ارزیابی شده است. همچنین داده‌ها نشان می‌دهند که در مراحل طراحی، اجرا و ارزشیابی برنامه‌ها توجه کمی به پرورش ارزش‌های شهروندی می‌شود و اصلاحات اساسی در این راستا الزامی است.

* واژگان کلیدی: ایران، جامعه، شهروند، شهروند خوب، آموزش و پرورش، دانش مدنی، توانش مدنی، نگرش مدنی.

***

بی‌تردید نظام‌های آموزش و پرورش در سراسر جهان برای پاسخگویی به نیازها و ضرورت‌های معینی شکل گرفته و توسعه یافته است که در کانون آن، آماده‌سازی نسل جدید به صورت شهروندانی مؤثر و فعال برای ورود به جامعه است. به عبارت روشن‌تر، تربیت شهروندی یکی از مهم‌ترین دلایل توجیه‌کننده ضرورت و اهمیت نظام آموزش و پرورش و برنامه‌های درسی در روزگار کنونی است. بررسی‌ها و مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که در اکثر کشورهای جهان، آماده‌سازی کودکان و نوجوانان برای زندگی در جامعه و آموزش راه و رسم مشارکت در مسائل اجتماعی به یک دلمشغولی تمام عیار برای مقامات آموزشی تبدیل شده است و طیف وسیعی از تلاش‌ها و تدابیر آموزشی و پژوهشی صرف شناسایی ابعاد شهروندی و نحوه پرورش مؤثر ارزش‌ها و ویژگی‌های موردنظر در دانش‌آموزان می‌گردد (Tea, 1999).

نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران نیز به عنوان اساسی‌ترین نهادی که مسئولیت آماده‌سازی و تربیت شهروندان در کشور را بر عهده دارد، بی‌گمان با تربیت شهروندی به مثابه یکی از چالش‌زاترین و دشوارترین رسالتها مواجه است. علیرغم

اهمیت و ضرورت تربیت شهروندی و جایگاه ویژه‌ای که این مقوله در مجموعه نظام کلان آموزش و پرورش دارد صرف نظر از تلاش‌های پژوهشی نادری که انجام شده است (مهرمحمدی، ۱۳۷۸؛ اعلم‌الهدی، ۱۳۷۹؛ سبحانی نژاد، ۱۳۷۹) دامنه تلاش‌ها خواه در وضعه پژوهش و خواه در عرصه اقدامات تربیتی بسیار اندک و ناکافی بوده است. به نحوی که می‌توان ادعا کرد عدم شناسایی و درک همه جانبه از شهروند خوب برای جامعه ایران بسان حلقه مفقوده‌ای است که جهت‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های نظام آموزشی را در هاله‌ای از ابهام و تردید قرار می‌دهد.

مقاله حاضر با درک اهمیت ضرورت مسئله تربیت شهروندی و جایگاهی که باید در نظام آموزشی و برنامه‌های درسی مدارس داشته باشد، مقدماتاً ضرورت‌ها و دلایل توجیه‌کننده توجه به آموزش شهروندی در نظام آموزش و پرورش ایران را بر می‌شمرد و سپس ضمن بررسی دیدگاه‌های معلمان در خصوص ویژگی‌های شهروند خوب، میزان توجه به پرورش ارزش‌های شهروندی در برنامه‌های درسی مدارس را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد.

تربیت شهروندی: زمینه ایرانی

کشور ایران به عنوان کشوری که دارای سابقه درخشان تاریخی و میراث فرهنگی در طی اعصار و قرون است، به عنوان یک کشور در حال توسعه دستخوش فراز و نشیب‌های فراوان در طول حیات خود بوده است و به سبب قرار گرفتن در یک موقعیت استراتژیک در آسیا، دارای مبادلات فراوان با سایر کشورهای جهان بوده است که این امر منجر به شکل‌گیری یک جامعه چندفرهنگی با شرایط و اقتضائات متنوع گردیده است. به‌طور کلی، عوامل متعددی توجه فزاینده به مقوله تربیت شهروندی در جامعه کنونی را توجیه می‌کند که برخی از مهم‌ترین آنها به قرار زیر می‌باشند:

۱- تغییر و تحولات سیاسی :

از زمان انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، کشور ایران دستخوش تحولات گوناگونی بوده است که در رأس آن شکل‌گیری و تحکیم حکومت اسلامی در ایران می‌باشد (Hudson, 2001). آنچه نقطه عطف تاریخ تحولات سیاسی ایران بعد از گذشت دو دهه از انقلاب اسلامی را تشکیل می‌دهد، تغییر و تحولات عمیق و همه‌جانبه‌ای است که بعد از به قدرت رسیدن آقای خاتمی در خرداد ۱۳۷۶ صورت پذیرفت. وی با حمایت رأی بیش از ۷۰ درصد مردم ایران به قدرت رسید و آنچه او به عنوان اصلاحات اساسی فراروی جامعه ایران قرار داد عبارتند از "پ تلاش برای ایجاد جامعه مدنی" در درون کشور؛ و نیز "تفاهم بین المللی و تنش زدایی برای زیست مسالمت‌آمیز با سایر کشورهای جهان در سطح بین‌المللی" از طریق تأکید بر شعار گفتگوی تمدن‌ها (وزارت امور خارجه، ۱۳۷۹). سازمان ملل متحد نیز در حمایت از این دیدگاه، سال ۲۰۰۱ را سال گفتگوی تمدن‌ها نامیده است.

وی که مجدداً در سال ۱۳۸۰ با حمایت اکثر مردم به قدرت رسیده است، این دو سیاست محوری را در دستور کار خود قرار داده است و هم از این رو دنبال کردن این سیاست به شکل‌گیری احزاب در کشور و ایجاد فضای جدید برای فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی منجر گردیده است. و تنش‌های فراوان میان احزاب، به‌ویژه دو حزب اصلی که از آن‌ها تحت عنوان "اصلاح‌گرایان" و "محافظه‌کاران" نام برده می‌شود، لزوم توجه به قانون و حقوق مدنی را بیش از پیش مورد توجه قرار داده است. حقیقت امر آن است که تحقق این شعارهای بنیادین مستلزم دابرا بودن شهروندانی مناسب و فرهیخته است که از دانش، توانش و نگرش لازم برای زیست مسالمت‌آمیز در یک جامعه مدنی برخوردار باشند و این امر تنها از طریق توجه به مقوله تربیت شهروندی در برنامه‌های درسی مدارس و نظام آموزشی امکان‌پذیر می‌باشد. به‌طور خلاصه، تحولات سیاسی مهم‌ترین عامل توجیه‌کننده ضرورت گنجاندن تربیت شهروندی در برنامه‌های درسی مدارس در

جامعه کنونی ایران می‌باشد.

۲- مهاجرت گسترده:

یکی از مهم‌ترین عوامل توجه به تربیت شهروندی، مهاجرت گسترده می‌باشد (Torney Purta, 1991). مهاجرت یکی دیگر از عواملی است که ضرورت توجه به تربیت شهروندی در برنامه‌های درسی مدارس ایران را ایجاب می‌کند. به‌ویژه در طی دو دهه گذشته مهاجرت‌های گسترده در درون کشور و از روستاها به شهرها صورت پذیرفته است و عدم آشنایی مهاجران با قوانین و مقررات و حقوق شهروندی مشکلات زیادی را ایجاد نموده است. از سوی دیگر به دلیل وقوع جنگ‌ها و بحران‌های متعدد در کشورهای همجوار (نظیر افغانستان)، مهاجران زیادی به کشور ایران پناهنده شده‌اند که نوع سلوک و تعاملات انسان با جامعه ایران نیز بحران‌های فراوانی را در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای کشور ایجاد کرده است.

۳- وضعیت نامساعد اقتصادی:

عامل دیگری که هم اکنون در جامعه ایران به عنوان یک محرک اساسی توجه به برنامه‌های درسی تربیت شهروندی قابل ذکر است، وضعیت نامساعد اقتصادی می‌باشد. بعد از انقلاب ۱۳۵۷، ایران درگیر یک جنگ طولانی و ناخواسته "هشت ساله" با کشور عراق گردید. ساختار اقتصاد ایران در طی این دوران که به صورت دولتی بود، به شدت آسیب دید و بعد از آن نیز تلاش‌های مقامات برنامه ریزی مرکزی که در قالب برنامه اول و دوم توسعه کشور متبلور گردید، نتوانست زمینه‌های رشد و ظهور اقتصاد آزاد و در نتیجه رشد اقتصادی، بیشتر را فراهم نماید. به نحوی که هم اکنون بحران بیکاری، فارغ‌التحصیلان دانشگاهی یکی از مهم‌ترین مسائل و مشکلات کشور به شمار می‌رود و در این میان علاقه و تمایل فزاینده‌ای برای محدود کردن ارزش‌های سنتی و

جایگزین کردن دموکراسی صنعتی به چشم می‌خورد.

آنچه زمینه توجه به تربیت شهروندی در مدارس ایران را در حال حاضر توجیه می‌کند، جهت‌گیری‌های اساسی در برنامه سوم توسعه کشور (۱۳۸۳ - ۱۳۷۹) می‌باشد که در آن توجه زیادی به مشارکت بخش خصوصی، کارآفرینی، گسترش فرهنگ تولید و مهارت‌های زندگی شده است (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۹).

۴- گسترش ارتباطات:

و بالاخره یکی از مهم‌ترین عوامل توجه به برنامه‌های درسی تربیت شهروندی در ایران، گسترش رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی می‌باشد (Kennedy, 1998). ظهور تکنولوژی‌های جدید نظیر اینترنت و ماهواره، مبادلات گسترده‌ای را میان مردم ایران و سایر کشورهای جهان ایجاد کرده است. هم اکنون بسیاری از مدارس، دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی به این تکنولوژی‌های جدید دسترسی دارند. این چگونگی سبب شده است تا تربیت شهروندی بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد تا براساس آن مدارس بتوانند شهروندانی را تربیت کنند به حقوق فردی و بین‌المللی آگاه باشند، میزات فرهنگی خود و سایر ملل را بشناسند و در مقابل جنبه‌های منفی نظیر متأثر شدن از سایر فرهنگ‌ها که با زمینه‌های مذهبی و ملی در تعارض است، از دانش و آگاهی کافی برخوردار باشند.

حقیقت امر آن است که شهروندی مورد توجه در جامعه ایران متناسب با شرایط فرهنگی و مذهبی آن می‌باشد. تربیت شهروندی نمی‌تواند خارج از زمینه‌ها و شرایط ویژه هر کشور و به دور از ارزش‌های مقبول آن مدنظر قرار گیرد. با توجه به عوامل متعدد زمینه‌ساز توجه به تربیت شهروندی در جمهوری اسلامی ایران، می‌توان گفت که شهروندان موردنظر در جامعه ایران عمدتاً آن شهروندی است که بتواند در چارچوب ارزش‌های پذیرفته شده ملی و مذهبی مورد قبول مردم رفتار نماید. از این رو می‌توان:

گفت که شهروندی مورد نظر برای جامعه ایران، "شهروندی مذهبی" است. منظور از شهروندی مذهبی آن نوع شهروندی است که هر فرد با حقوق خود آشنا باشد و در عین حال، از مسئولیت‌ها و الزاماتی که نسبت به سایر افراد، گروه‌ها و شهروندان دیگر در یک جامعه مذهبی دارد، آگاهی داشته باشد (Hudson, 2001).

جمع بندی:

عوامل گوناگونی که از آنها تحت عنوان عوامل محرک توجه به تربیت شهروندی در ایران نام برده شد، سبب شده است تا به تدریج اهمیت و ضرورت پرداختن به برنامه‌های آموزش شهروندی در مدارس و نیز جامعه به طور کلی مدنظر قرار گیرد. در نظام آموزش و پرورش ایران که به صورت متمرکز اداره می‌شود و کلیه تصمیمات برنامه درسی در سطح مرکزی اتخاذ می‌شود، تغییرات اساسی در کتب درسی، بویژه کتب درسی علوم اجتماعی مدارس مشاهده می‌شود، به نحوی که محتوای این دروس برای آماده‌سازی شهروندان مطلوب مداوماً در حال تغیر و تجدیدنظر می‌باشد. براساس مصوبه جدید وزارت آموزش و پرورش، درس مهارت‌های زندگی از سال آینده در مدارس کشور به عنوان یک درس اختیاری اجرا خواهد شد (Fathi, 2001) همچنین دفاتر مرکزی برنامه‌ریزی درسی موظف شده‌اند تا برای گنجاندن مفاهیم و ارزش‌های شهروندی در برنامه‌های درسی مدارس اقدامات لازم را به کار بندند و معلمان بسیاری به زودی در سطح کشور تحت آموزش‌های شهروندی و اجرای آن در سطح مدارس قرار خواهند گرفت (Fathi P.4).

در کنار این اقدامات مربوط به نظام آموزش و پرورش، فعالیت‌های مرتبط با آموزش و پرورش غیررسمی نیز قابل توجه می‌باشد. در این راستا، شهرداری‌ها در سطح کشور، به ویژه در سطح تهران، برنامه‌های متنوعی را در اشکال مختلف آموزش خانواده، حقوق شهروندی و مانند آن اجرا می‌کنند و سازمان‌های بسیار زیادی درگیر فعالیت‌های اردویی دانش‌آموزان، به ویژه در هنگام تابستان که مدارس کشور تعطیل

است، می‌باشند. در این فعالیت‌های فوق برنامه، که به منظور پرکردن اوقات فراغت دانش‌آموزان انجام می‌شود، آموزش‌های شهروندی به طور مستقیم و غیرمستقیم در اردوها مدنظر قرار می‌گیرد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۷۹).

اهمیت و ضرورت افزایش آگاهی و هشیاری عمومی نسبت به تربیت شهروندی در سطح ایران سبب گردید تا پژوهش حاضر به عنوان اولین گام، در چارچوب فرضیه‌های زیر شناسایی ویژگی‌های شهروندان مؤثر را مدنظر قرار دهد و میزان انطباق برنامه‌های درسی مدارس با این ویژگی‌ها را مورد بررسی قرار دهد.

فرضیه‌های اصلی:

- از دیدگاه معلمان مدارس، شهروندان مطلوب در جامعه ایران باید دارای ویژگی‌های مرتبط با دانش، توانش و نگرش مدنی باشد؛

- از دیدگاه معلمان، برنامه‌های درسی مدارس انطباق کمی با ویژگی‌های شهروندان خوب دارند.

فرضیه‌های فرعی:

۱- از دیدگاه معلمان مدارس، شهروندان خوب در جامعه ایران باید دارای ویژگی‌های مرتبط با دانش مدنی باشد؛

۲- از دیدگاه معلمان مدارس، شهروندان خوب در جامعه ایران باید دارای ویژگی‌های مرتبط با توانش مدنی باشد؛

۳- از دیدگاه معلمان مدارس، شهروندان خوب در جامعه ایران باید دارای ویژگی‌های مرتبط با نگرش مدنی باشد؛

۴- از دیدگاه معلمان مدارس، برنامه‌های درسی، انطباق کمی با ویژگی‌های شهروندان خوب دارند؛

۵- بین دیدگاه معلمان زن و مرد در خصوص ویژگی‌های شهروند مطلوب برای جامعه ایران تفاوت معنی‌دار وجود دارد؟

۶- بین دیدگاه معلمان علوم اجتماعی و غیرعلوم اجتماعی در خصوص ویژگی‌های شهروند خوب تفاوت معنی‌دار وجود دارد؟

۷- بین دیدگاه معلمان زن و مرد در خصوص میزان تناسب برنامه‌های درسی با ویژگی‌های شهروند خوب تفاوت معنی‌دار وجود دارد؟

۸- بین دیدگاه معلمان علوم اجتماعی و غیرعلوم اجتماعی در خصوص میزان تناسب برنامه‌های درسی با ویژگی‌های شهروند خوب تفاوت معنی‌دار وجود دارد؟

همچنین با عنایت بر تأثیر میزان تحصیلات در نگرش نمونه‌های تحقیق، این متغیر به عنوان متغیر تعدیل‌کننده در پژوهش مدنظر قرار خواهد گرفت و اثر آن بر نگرش نمونه‌ها بررسی خواهد شد.

متدولوژی تحقیق:

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات پیمایشی است که در آن توصیف دیدگاه‌ها و نقطه نظرات معلمان مدنظر می‌باشد. آزمودنی‌های این مطالعه معلمان مدارس راهنمایی شهر تهران بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی، نمونه‌ها گزینش گردیدند. جدول ۱ معرف لایه‌های نمونه برداری است:

جدول ۱: جدول طرح نمونه برداری تحقیق

حجم جامعه	لایه‌ها	حجم لایه‌های جامعه	حجم نمونه لایه‌ها	حجم نمونه کل
۳۳۲۷۵	زن	۲۰۵۶۶	۲۷۰	۴۳۶
	مرد	۱۲۷۰۹	۱۶۶	

در این تحقیق از پرسشنامه‌ای استفاده شده که دارای دو بخش بود. بخش اول مربوط به بررسی ویژگی‌های شهروند خوب و بخش دوم به بررسی میزان انطباق برنامه‌های درسی با این ویژگی‌ها اختصاص داشت. برای تدوین بخش اول در این مطالعه، فورمت اولیه‌ای بر مبنای کارهای انجام شده (Lee, 1998؛ Lee, 1999؛ Ichlov, 1990؛ Prior, 2000؛ Cogan and Benn, 2000؛ Fathi, 2001؛ Dynneson, 1992؛ Holden, 1999؛ Prior, 1999؛ Ray, 1998؛ SLO, 2001؛ Tobias, 1997؛ Hudson, 2000؛ Hudson, 2001) (SLO, 2001) تدوین گردید که در سه حیطه شناخت مدنی، توانایی‌های مدنی و نگرش‌های مدنی سازمان یافته بودند. منظور از شناخت مدنی، مجموعه‌ای از اطلاعات و آگاهی‌هایی است که یک شهروند خوب باید دارا باشد. توانایی‌های مدنی به مهارت‌های ضروری زندگی در یک جامعه مدنی اشاره می‌کند و نگرش‌های مدنی به طرز تلقی‌ها، باورها و اعتقادات شهروندان مرتبط بود (Fathi, 2001).

برای حیطه شناخت مدنی ۱۵ ویژگی، برای توانایی مدنی ۱۰ ویژگی و نگرش مدنی ۱۲ ویژگی تدوین گردید. در بخش دوم پرسشنامه، برای ساختارسازی آن از مدل پیشنهادی (Fathi, 1999) استفاده به عمل آمد و در سه مرحله طراحی (۶ مؤلفه)، اجرا (۱۲ مؤلفه) و ارزشیابی (۵ مؤلفه) مقیاس بررسی میزان انطباق‌پذیری برنامه‌های درسی با ویژگی‌های شهروند خوب تدوین گردید.

نتیجه حاصله در اختیار ۲۰ نفر از صاحب‌نظران و اساتید مطلع در حوزه شهروندی که در سطح دانشگاه‌های کشور در حال فعالیت هستند، قرار گرفت و ضمن دریافت نظر مکتوب، از طریق مصاحبه حضوری سئوالات پرسشنامه مورد جرح و تعدیل قرار گرفت. سپس در مرحله بعد، نسبت به اجرای مقدماتی پرسشنامه و تحلیل آماری نتایج حاصله از داده‌های تجربی بر روی ۳۰ نفر از معلمان با استفاده از تکنیک‌های روانسنجی ۱، به ویژه بار عاملی ۲ و شاخص تمیز ۳ صورت پذیرفت. و پس از اعمال اصلاحات، فرم نهایی پرسشنامه در مقایسه لیکرت پنج درجه‌ای تنظیم گردید که در آن

برای بررسی ویژگی‌های شهروند خوب در جامعه ایران ۲۹ ویژگی (شناخت مدنی ۹ ویژگی، توانایی مدنی ۱۱ ویژگی و نگرش مدنی ۹ ویژگی) و میزان انطباق برنامه درسی ۱۵ مورد (طراحی ۳ مولفه، اجرا ۹ مولفه و ارزشیابی ۳ مولفه) در نظر گرفته شده بود. اعتبار پرسشنامه، از روش ضریب آلفا ۷۰٪ و از روش دو نیم کردن ۷۱٪ به دست آمد که نتیجه حاصله معرف اعتبار ابزار جمع آوری اطلاعات می‌باشد.

توصیف یافته‌ها

تجزیه و تحلیل یافته‌ها بر اساس سؤالات اصلی در دو بخش ویژگی‌های شهروند خوب و میزان انطباق برنامه‌های درسی با این ویژگی‌ها ارائه می‌شود.

به منظور تجزیه و تحلیل یافته‌ها، نتایج عمده بر اساس سؤالات اصلی در دو بخش ویژگی‌های شهروند خوب و میزان انطباق برنامه‌های درسی با این ویژگی‌ها ارائه می‌شود.

بخش اول: ویژگی‌های شهروند خوب

داده‌های توصیفی حاصله در سه بخش شناخت مدنی، توانایی مدنی و نگرش مدنی بر مبنای میانگین‌های کلی حاصله به شرح جدول ۲ می‌باشد.

جدول ۲: ویژگی شهروند خوب

ویژگی اصلی	میانگین
شناخت مدنی	۳/۴۰
توانایی مدنی	۴/۰۲
نگرش مدنی	۴/۰۸

همانطور که ملاحظه می‌شود نگرش مدنی از اهمیت و تأکید بیشتری برخوردار است، پس از آن توانایی مدنی و سپس شناخت مدنی. این تأکید با یافته‌های دیگران

(Prior, 2000) همخوانی دارد. از آنجا که در تحقیقات مشابه نیز نگرش‌ها و توانایی‌ها مهم‌تر از آگاهی و شناخت شهروندان تلقی شده است، در ایران نیز تأکید عملی عمدتاً بر افزایش آگاهی‌ها و شناخت شهروندان در برنامه‌های درسی مدارس می‌باشد تا افزایش توانایی و ارتقاء نگرش دانش‌آموزان.

با این همه نتایج آزمون t تک نمونه‌ای نشان می‌دهد که از دیدگاه گروه تحت بررسی، کلیه ویژگی‌های موردنظر در پژوهش حاضر برای یک شهروند خوب در جامعه ایران از اهمیت زیادی برخوردار است. داده‌های جدول ۳ این امر را نشان می‌دهد:

جدول ۳: نتایج اجرای آزمون t تک نمونه‌ای

حیطه‌ها	میانگین نمونه	میانگین جامعه	میزان t	سطح معنی داری
شناخت مدنی	۲۳/۴۹	۳	۱۵/۱۶	۰/۰۰۱
توانایی مدنی	۴/۰۲	۳	۳۲/۴۷	۰/۰۰۱
نگرش مدنی	۴/۰۸	۳	۳۶/۱۰	۰/۰۰۱

همانطور که ملاحظه می‌شود، در هر سه حیطه موردنظر، میانگین تجربی از میانگین نظری بیشتر است و این تفاوت در سطح $a = ۰/۰۰۱$ معنی دار است، بنابراین نگرش نمونه‌های تحقیق نسبت به ویژگی‌های شهروند خوب برای جامعه ایران مثبت است و تمامی مؤلفه‌ها از دید معلمان مهم ارزیابی شده است.

الف) شناخت مدنی:

در ارتباط با شناخت مدنی، ۹ ویژگی در پرسشنامه لیست شده بود تا معلمان ترجیحات و دیدگاه‌های خود را بیان کنند. این ویژگی‌ها به ترتیب اولویت حاصله بر مبنای میانگین عبارتند از:

۱- آگاهی از قوانین و مقررات اجتماعی؛

- ۲- آگاهی از حقوق شخصی؛
- ۳- آگاهی از حوادث و رویدادهای جاری جامعه؛
- ۴- آگاهی از مکاتب عقیدتی و ایدئولوژیکی جامعه؛
- ۵- آگاهی از تاریخ و سیر تحولات تاریخی جامعه؛
- ۶- آگاهی از ساختار و نحوه عملکرد دولت در سطح ملی و محلی؛
- ۷- آگاهی از حقوق بین‌المللی؛
- ۸- آگاهی از عقاید و دیدگاه‌های احزاب سیاسی عمده کشور؛
- ۹- آگاهی از وضعیت موجود جوامع در جهان معاصر؛

اولویت‌بندی فوق براساس میانگین به منظور شناسایی اهمیت نسبی هر یک از ویژگی‌ها مورد استفاده واقع شده است. همچنین اولویت حاصله براساس متغیر جنسیت (زن و مرد) به شرح جدول ۴ است:

جدول ۴: ویژگی‌های مرتبط با شناخت مدنی به تفکیک متغیر جنسیت

سطح‌مندی داری	میزان	زن		مرد		ویژگی‌های مرتبط با توانایی مدنی
		اولویت	میانگین	اولویت	میانگین	
۰/۰۰۱	۶/۲۳	۶	۳/۰۹	۶	۳/۵۵	آگاهی از نحوه ساختار و عملکرد دولت در سطح ملی و محلی
۰/۰۰۱	۵/۸۴	۹	۲/۹۵	۸	۳/۴۶	آگاهی از عقاید و دیدگاه‌های احزاب سیاسی عمده کشور
۰/۰۰۱	۴/۰۶	۳	۳/۳۳	۳	۳/۶۷	آگاهی از حوادث و رویدادهای جامعه
۰/۰۰۱	۳/۲۳	۸	۳/۰۶	۹	۳/۳۴	آگاهی از وضعیت موجود جوامع دردوران معاصر
۰/۰۰۱	۳/۰۱	۲	۳/۸۷	۱	۴/۱۴	آگاهی از قوانین و مقررات اجتماعی
۰/۰۰۵	۲/۲۱	۱	۳/۸۸	۲	۴/۰۷	آگاهی از حقوق شخصی
۰/۰۰۱	۳/۸۸	۷	۳/۰۸	۷	۳/۴۸	آگاهی از حقوق بین‌المللی
۰/۰۰۱	۳/۹۰	۵	۳/۲۴	۵	۳/۵۹	آگاهی از تاریخ و سیر تحولات تاریخی جامعه
۰/۰۰۱	۴/۴۴	۴	۳/۲۶	۴	۳/۶۵	آگاهی از مکاتب عقیدتی و ایدئولوژیکی جامعه

همانطور که از جدول ۴ ملاحظه می‌شود، سه اولویت اول مورد نظر برای معلمان زن و مرد تقریباً یکسان است. این اولویت‌ها عبارتند از: آگاهی از حقوق شخصی، آگاهی از قوانین و مقررات اجتماعی و آگاهی از حوادث و رویدادهای جامعه. به نظر می‌رسد آنچه در شرایط جاری ایران وجود دارد، با این یافته‌ها منطبق است. تحلیل استنباطی داده‌های حاصله نشان می‌دهد که بین دو گروه زنان و مردان در خصوص میزان تأکید بر مؤلفه‌های شناخت مدنی، تفاوت معنی‌دار در سطح $a = 0/001$ وجود دارد. و مردان بیش از زنان بر مؤلفه‌های شناخت مدنی تأکید دارند. جدول ۵ این مهم را به تصویر می‌کشد:

جدول ۵: نتایج آزمون t دو نمونه‌ای برای شناخت مدنی بر حسب زن و مرد

جنسیت	میانگین	انحراف معیار	میزان t	سطح معنی‌داری
مرد	۳۲/۹۹	۵/۵۶	۵/۳۹	۰/۰۰۱
زن	۲۹/۹۰	۶/۲۳		

(ب) توانایی‌های مدنی

در ارتباط با توانایی‌های مدنی، ۱۱ ویژگی در پرسشنامه فهرست شده بود؛ که به ترتیب اولویت حاصله بر مبنای میانگین عبارتند از:

- ۱- مسئولیت‌پذیری (اجتماعی و خانوادگی)
- ۲- احترام به حقوق متقابل
- ۳- التزام عملی به قانون
- ۴- توانایی تصمیم‌گیری منطقی و معقولانه
- ۵- توانایی درک متقابل
- ۶- توانایی رفتار بر اساس اصول اخلاقی و مذهبی مطلوب جامعه

۷- توانایی گفت‌وگو و دیالوگ

۸- توانایی نقد و ارزیابی

۹- توانایی اقدام مستقل (انجام امور بدون اتکاء به دیگران)

۱۰- توانایی بدست آوردن اطلاعات ضروری

۱۱- توانایی مشارکت با دیگران (گروه‌ها، انجمن‌ها، مؤسسات اجتماعی و ...)

اولویت‌بندی فوق‌بر مبنای میانگین به منظور شناسایی اهمیت نسبی هر یک از ویژگی‌ها مورد استفاده واقع شده است اولویت حاصله بر مبنای متغیر جنسیت به شرح جدول ۶ است:

جدول ۶: ویژگی‌های مرتبط با توانایی مدنی به تفکیک متغیر جنسیت

سطح معنی داری	میزان I	زن		مرد		ویژگی‌های مرتبط با توانایی مدنی
		اولویت	میانگین	اولویت	میانگین	
۰/۰۱	۳/۶۸	۹۹	۳/۶۰	۱۱	۳/۹۳	توانایی مشارکت با دیگران
۰/۰۱	۳/۳۰	۶	۳/۹۰	۴	۴/۱۷	توانایی درک متقابل
۰/۰۱	۱/۷۵	۷	۳/۸۸	۹	۴/۰۲	توانایی اقدام مستقل
---	۱/۸۹	۵	۳/۹۱	۸	۴/۰۵	توانایی رفتار براساس اصول اخلاقی و مذهبی مطلوب
---	۲/۵۶	۴	۳/۹۵	۵	۴/۱۵	توانایی تصمیم‌گیری منطقی و معقولانه
۰/۰۱	۲/۷۲	۷	۳/۸۴	۷	۴/۰۷	توانایی گفت‌وگو و دیالوگ
۰/۰۱	۲/۸۲	۲	۴/۱۸	۱	۴/۴۰	احترام به حقوق متقابل
---	۱/۰۴	۳	۴/۱۴	۳	۴/۲۳	التزام عملی به قانون
---	۱/۴۴	۱	۴/۲۴	۲	۴/۳۶	مسئولیت‌پذیری اجتماعی و خانوادگی
۰/۰۱	۳/۴۱	۱۰	۳/۱۸	۶	۴/۱۰	توانایی نقد و ارزیابی
۰/۰۵	۲/۲۰	۸	۳/۷۶	۱۰	۳/۹۴	توانایی بدست آوردن اطلاعات ضروری

بر مبنای داده‌های توصیفی، برای معلمان مرد سه اولویت اصلی عبارتند از: احترام به حقوق متقابل، مسئولیت‌پذیری و التزام عملی به قانون. معلمان زن نیز به ترتیب بر مسئولیت‌پذیری، احترام به حقوق متقابل و التزام عملی به قانون تأکید داشته‌اند. بنظر می‌رسد در خصوص اولویت‌های اصلی بین دو گروه زن و مرد توافق وجود دارد. تحلیل استنباطی داده‌های حاصله نشان می‌دهد که بین دو گروه زنان و مردان در خصوص میزان تأکید بر مؤلفه‌های توانایی مدنی، تفاوت معنی‌دار در سطح $a = 0/001$ وجود دارد و نمونه‌های مذکور در مقایسه با نمونه‌های مؤنث، تأکید بیشتری بر مؤلفه‌های توانایی مدنی داشته‌اند. جدول ۷ این مهم را نشان می‌دهد:

جدول ۷: نتایج آزمون t دو نمونه‌ای برای توانایی مدنی

جنسیت	میانگین	انحراف معیار	میزان t	سطح معنی داری
مرد	۴۵/۴۸	۵/۸۲	۳/۳۲	۰/۰۰۱
زن	۴۳/۱۹	۸/۱۳		

(ج) نگرش مدنی

در رابطه با نگرش مدنی، ۹ آیتم در پرسشنامه فهرست شده بود. این آیتم‌ها با توجه به میانگین‌های حاصله به ترتیب اولویت عبارتند از:

- ۱- دارا بودن حس وطن دوستی
- ۲- داشتن روحیه قدرشناسی نسبت به میراث فرهنگی و هویت ملی و مذهبی
- ۳- داشتن روحیه بردباری و تحمل
- ۴- علاقه و نگرانی نسبت به آسایش و رفاه خود و دیگران
- ۵- داشتن روحیه قانون‌مداری

۶- داشتن روحیه انتقادپذیری

۷- داشتن اعتقادات و باورهای مستقل

۸- خوشبین بودن

۹- پذیرش تنوع و تکثر در جامعه و احترام به آن.

اولویت‌بندی فوق‌براساس میانگین صورت گرفته است. اولویت حاصله براساس

متغیر جنسیت به شرح ۸ است:

جدول ۸: ویژگی‌های مرتبط با توانایی مدنی به تفکیک جنسیت

سطح معنی داری	میزان f	زن		مرد		ویژگی‌های مرتبط با نگرش مدنی
		اولویت	میانگین	اولویت	میانگین	
۰/۰۱	۲/۹۶	۹	۳/۶۰	۹	۳/۸۳	پذیرش تنوع و تکثر در جامعه و احترام به آن
۰/۰۱	۲/۶۰	۸	۳/۷۹	۷	۳/۹۹	داشتن اعتقادات و باورهای مسافله
۰/۰۱	۲/۷۵	۵	۴/۱۰	۲	۴/۳۰	علاقه و نگرانی نسبت به آسایش و رفاه خود و دیگران
-	۰/۳۳	۱	۴/۳۶	۱	۴/۳۳	دارا بودن حس وطن دوستی
-	۰/۶۰	۴	۴/۱۵	۵	۴/۲۰	داشتن روحیه قانون‌مداری
-	۱/۵۲	۳	۴/۱۷	۳	۴/۲۷	داشتن روحیه بردباری و تحمل
-	۱/۴۵	۶	۴/۰۶	۶	۴/۱۸	داشتن روحیه انتقادپذیری
-	۰/۱۱	۲	۴/۲۲	۴	۴/۲۱	داشتن روحیه قدرشناسی نسبت به میراث فرهنگی و هویت ملی و مذهبی
-	۰/۸۴	۷	۴/۸۳	۸	۳/۹۰	خوشبین بودن

ملاحظه می‌شود که سه اولویت اصلی از دیدگاه معلمان زن عبارتند از: دارا بودن حس وطن دوستی، داشتن روحیه قدرشناسی نسبت به میراث فرهنگی و داشتن روحیه بردباری و تحمل. به همین‌سان مردان دارا بودن حس وطن دوستی، علاقه و نگرانی

نسبت به رفاه و آسایش خود و دیگران، داشتن روحیه بردباری و تحمل را مدنظر قرار داده‌اند.

تحلیل استنباطی داده‌های حاصله نشان می‌دهد که بین دو گروه زنان و مردان در خصوص میزان تأکید بر مؤلفه‌های نگرش مدنی، تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. همچنین برای تجزیه و تحلیل بیشتر، تحلیل استنباطی با استفاده از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه (ANOVA) میزان تحصیلات آزمودنی‌ها در چهار سطح دیپلم، فوق دیپلم، لیسانس و فوق لیسانس در نظر گرفته شد و به بررسی تأثیر عامل تحصیلات بر نگرش نمونه تحقیق پرداخته شد.

جدول ۹ این داده‌ها را به طور مقایسه‌ای نشان می‌دهد:

جدول ۹: نتایج آزمون ANOVA با توجه به سطوح تحصیلات آزمودنی‌های تحقیق

سطح معنی داری	میزان F	میانگین مجذورات	درجه آزادی	واریانس	منبع تغییرات	حیطه
---	۰/۴۵	۱۶/۸۰	۳	۵۰/۴۱	بین گروهی	شناخت مدنی
		۳۷/۳۰	۴۲۳	۱۵۷۷۸/۰۱	درون گروهی	
---	۰/۴۵	۲۳/۳۶	۳	۷۰/۱۰	بین گروهی	توانایی مدنی
		۵۱/۹۶	۴۱۷	۲۱۶۷۰/۵۳	درون گروهی	
---	۰/۴۵	۶۱/۰۶	۳	۱۸۳/۲۰	بین گروهی	نگرش مدنی
		۳۱/۲۱	۴۱۷	۱۳۰۱۷/۸۱	درون گروهی	

همانطور که ملاحظه می‌شود، با توجه به جدول فوق می‌توان گفت که در هیچ یک از ویژگی‌های سه حیطه فوق بین نگرش نمونه‌ها یا توجه به تحصیلات دیپلم، فوق دیپلم، لیسانس و فوق لیسانس تفاوت معنی‌داری وجود ندارد (در سطح $a = 5\%$)

بخش دوم: میزان توجه به پرورش ویژگی‌های شهروندی در برنامه‌های درسی مدارس

در بخش دوم پژوهش از معلمان نخواستہ شده بود تا در خصوص میزان انطباق برنامه‌های درسی مدارس با ارزش‌ها و ویژگی‌های یک شهروند خوب برای جامعه ایران داورى نمایند. در این راستا، سه سؤال فرعى در خصوص میزان توجه به ویژگی‌های شهروندی در زمینه‌های طراحی برنامه‌های درسی، نحوه اجرای برنامه‌های درسی و شیوه ارزشیابی برنامه‌های درسی مطرح شده بود. نتایج عمده در این زمینه به قرار زیر است:

الف) میزان توجه به ارزشهای شهروندی در طراحی برنامه درسی:

برای بررسی دیدگاه معلمان در خصوص میزان توجه به ارزش‌ها و ویژگی‌های شهروندی در طراحی برنامه‌های درسی، ۳ سؤال در پرسشنامه گنجانده شد. جدول ۱۰ یافته‌های توصیفی را در این رابطه نشان می‌دهد:

جدول ۱۰: یافته‌ها و توصیفی در خصوص میزان توجه به تربیت شهروندی در مرحله طراحی برنامه درسی

میانگین	خیلی زیاد		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد		مقیاس سؤالات
	Fi	F	Fi	F	Fi	F	Fi	F	Fi	F	
۲/۹۱	۸٪	۳۵	۱۸٪	۷۹	۵۲٪	۲۲۸	۱۶٪	۷۰	۵٪	۲۲	- آیا نحوه برخورد معلمان با دانش آموزان فرصت‌های لازم را برای تربیت شهروندی فراهم می‌کند.
۲/۹۳	۴٪	۱۸	۲۶٪	۱۱۲	۴۶٪	۱۹۹	۱۸٪	۸۱	۴٪	۲۰	- آیا ارتباط متقابل دانش آموزان با یکدیگر، فرصت‌های لازم را برای تربیت شهروندی فراهم می‌کند؟
۳/۰۱	۵٪	۲۳	۲۲٪	۹۵	۴۵٪	۱۹۷	۱۸٪	۸۱	۷٪	۳۳	- آیا معلم، مدیر و سایر کارکنان مدرسه به طور عملی به تربیت شهروندی در مدارس پایبند و متعهد هستند؟
۲/۶۵	۱۰٪	۴۳	۲۹٪	۱۲۶	۴۸٪	۲۰۸	۹٪	۴۱	۲٪	۱۱	- آیا فضا و جو کلی حاکم بر مدرسه برای تربیت شهروندی مناسب است؟

همانطور که ملاحظه می‌شود، ۴۳ درصد از معلمان میزان انطباق طراحی برنامه‌های درسی را در حد متوسط، ۳۸ درصد در حد کم و ۱۰ درصد خیلی کم ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که تنها ۱٪ پاسخ‌دهندگان این امر را در حد خیلی زیاد و ۶٪ زیاد ارزیابی کرده‌اند. به طور کلی ارزیابی پاسخ‌دهندگان از میزان توجه به تربیت شهروندی در مرحله برنامه‌ریزی در سطح مطلوبی قرار ندارد.

تحلیل استنباطی داده‌های بدست آمده نشان داد که بین نظرات معلمان زن و مرد در خصوص میزان توجه به تربیت شهروندی در طراحی برنامه درسی تفاوت معنی‌داری در سطح ۵٪ α وجود ندارد جدول ۱۱ این امر را نشان می‌دهد:

جدول ۱۱: نتایج اجرای آزمون t با دو میانگین مستقل در مرحله طراحی برنامه درسی

جنسیت	میانگین	انحراف معیار	میزان t	سطح معنی داری
مذکر	۷/۵۳	۲/۰۳	۰/۳۱	---
مؤنث	۷/۴۶	۲/۱۵		

همچنین تحلیل متغیر میزان تحصیلات نیز با استفاده از ANOVA نشان داد که تفاوت معنی‌داری در سطح ۵٪ = (بین نگرش نمونه‌ها با توجه به سطوح تحصیلی در زمینه میزان توجه به تربیت شهروندی در مرحله طراحی برنامه‌های درسی وجود ندارد).

(ب) میزان توجه به تربیت شهروندی در مرحله اجرای برنامه درسی

برای بررسی دیدگاه‌های معلمان در خصوص میزان انطباق اجرای برنامه‌های درسی با تربیت شهروندی، ۹ سؤال در پرسشنامه گنجانیده شد. جدول ۱۲ یافته‌های توصیفی را در این رابطه نشان می‌دهد.

جدول ۱۲: یافته‌ها و توصیفی در ارتباط میزان توجه به تربیت شهروندی در مرحله اجرای برنامه‌های درسی مدارس

میانگین	خیلی زیاد		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد		سؤالات مورد نظر در مرحله اجرای برنامه درسی
	Fi	F	Fi	F	Fi	F	Fi	F	Fi	F	
۲/۹۱	۷۸	۳۵	۷۱۸	۷۹	۷۵۲	۲۲۸	۷۱۶	۷۰	۷۵	۲۲	- آیا نحوه برخورد معلمان با دانش آموزان فرصت‌های لازم را برای تربیت شهروندی فراهم می‌کند.
۲/۹۳	۷۴	۱۸	۷۲۶	۱۱۲	۷۴۶	۱۹۹	۷۱۸	۸۱	۷۴	۲۰	- آیا ارتباط متقابل دانش آموزان با یکدیگر، فرصت‌های لازم را برای تربیت شهروندی فراهم می‌کند؟
۳/۰۱	۷۵	۲۳	۷۲۲	۹۵	۷۴۵	۱۹۷	۷۱۸	۸۱	۷۷	۳۳	- آیا معلم، مدیر و سایر کارکنان مدرسه سه‌طور عملی به تربیت شهروندی در مدارس آبیابند و معتقد هستند؟
۲/۶۵	۷۱۰	۴۳	۷۲۹	۱۲۶	۷۴۸	۲۰۸	۷۹	۴۱	۷۲	۱۱	- آیا فضا و جو کلی حاکم بر مدرسه برای تربیت شهروندی مناسب است؟
۲/۷۴	۷۷	۳۴	۷۲۹	۱۲۴	۷۴۷	۲۰۴	۷۱۱	۵۱	۷۳	۱۵	- آیا قوانین و مقررات موجود در سطح مدرسه، محیط مناسب را برای تربیت شهروندی فراهم می‌کند؟
۲/۸۸	۷۹	۴۱	۷۳۱	۱۳۴	۷۲۹	۱۲۹	۷۲۰	۸۹	۷۸	۳۸	- آیا فعالیت‌های فوق برنامه، زمینه را برای تربیت شهروندی فراهم می‌کند؟
۲/۵۴	۷۱۱	۵۱	۷۳۸	۱۶۴	۷۳۶	۱۵۵	۷۱۱	۴۹	۷۲	۱۰	- آیا مدرسه، فرصت‌های مناسبی برای تمرین ایفای نقش شهروندی به دانش آموزان داده می‌شود؟
۲/۶۷	۷۱۱	۴۷	۷۳۴	۱۴۶	۷۳۶	۱۵۷	۷۱۳	۵۹	۷۴	۲۰	- آیا معلمان در فرآیند تدریس از روش‌های مشارکتی و فعال استفاده می‌کنند؟
۲/۳۱	۷۲۱	۹۲	۷۳۸	۱۶۴	۷۳۰	۱۳۱	۷۸	۳۵	۷۲	۹	- آیا به منظور تربیت شهروندی، بین مدرسه و سایر مؤسسات اجتماعی (خانواده، سازمانها و...) ارتباط متقابل و مؤثر وجود دارد؟
۳	۷۹	۳۸۴	۷۲۹	۱۱۴۴	۷۴۱	۱۰۶۸	۷۱۴	۵۵۶	۷۴	۱۷۸	کل

همانطور که ملاحظه می شود به طور کلی تنها ۴ درصد از پاسخ دهندگان مقوله خیلی زیاد و ۱۴ درصد از آن ها مقوله زیاد را در زمینه میزان انطباق مرحله اجرا با تربیت شهروندی انتخاب کرده اند. و بخش عمده ای از آنها (۷۰ درصد) ارزیابی مطلوبی از این امر نداشته اند. این وضعیت در خصوص کلیه سؤلهای ۹ گانه نیز مشهود است. تحلیل استنباطی داده ها در خصوص نگرش معلمان زن و مرد در جدول ۱۳ آمده است:

جدول ۱۳: نتایج آزمون t با میانگین مستقل برای مرحله اجرای برنامه درسی

جنسیت	میانگین	انحراف معیار	میزان t	سطح معنی داری
مذکر	۲۳/۴۵	۶/۰۷	۳/۷۱	۰/۰۰۱
مؤنث	۲۵/۷۶	۶/۴۷		

ملاحظه می شود که تفاوت معنی داری بین نگرش نمونه های مؤنث و مذکر در زمینه انطباق برنامه های درسی با تربیت شهروندی وجود دارد و نمونه های مذکر ($X=۲۳/۴۵$) کمتر از نمونه های مؤنث ($X=۲۵/۷۶$) این انطباق و توجه را مناسب ارزیابی کرده اند. همچنین در خصوص تأثیر متغیر میزان تحصیلات بر دیدگاه معلمان در خصوص انطباق مرحله اجرای برنامه های درسی با ویژگی های شهروندی، تفاوت معنی داری در سطح $\alpha=۰/۰۰۱$ به دست آمده است (جدول ۱۴).

جدول ۱۴: نتایج آزمون تحلیل واریانس یکطرفه برای انطباق اجرای برنامه های درسی با ویژگیهای درسی

جنسیت	میانگین	انحراف معیار	میانگین مجذورات	میزان f	سطح معنی داری
بین گروهی	۹۱۲/۰۱	۳	۳۱۴/۰۱	۷/۹۷	۰/۰۰۱
درون گروهی	۱۵۵۱۰/۷۷	۴۰۷	۳۸/۱۱		

بنابراین برای مقایسه های پس از تحلیل واریانس، باید از آزمون تعقیبی شفه استفاده.

به عمل آورد. نتایج این آزمون به قرار جدول ۱۵ می‌باشد.

جدول ۱۵: نتایج آزمون شفه در زمینه مدرک تحصیلی نمونه‌ها

میانگین	سطوح تحصیلی	فوق دیپلم	لیسانس	فوق لیسانس
۲۶/۸۹	دیپلم	---	x	---
۲۶/۰۸	فوق دیپلم	---	x	---
۲۳/۲۲	لیسانس	x	---	---
۲۳/۶۱	فوق لیسانس	---	---	---

با توجه به جدول فوق می‌توان گفت که نگرش متفاوتی بین نمونه‌های دارای مدرک تحصیلی فوق دیپلم و دیپلم با لیسانس وجود دارد و نگرش نمونه‌های دارای لیسانس کمتر از نمونه‌های دیپلم و فوق دیپلم میزان انطباق اجرای برنامه درسی با تربیت شهروندی را تأیید می‌کند.

(ج) میزان توجه به تربیت شهروندی در مرحله ارزشیابی برنامه درسی:

برای بررسی دیدگاه‌های معلمان در این زمینه، ۳ سؤال در پرسشنامه گنجانیده شد که نتایج توصیفی در این خصوص به قرار جدول ۱۶ می‌باشد.

همانطور که از جدول ۱۶ قابل درک است، تنها ۲ درصد از افراد مقوله خیلی زیاد و ۸ درصد مقوله زیاد را انتخاب کرده‌اند، در حالی که ۸۰٪ بقیه مقوله‌های متوسط، کم و خیلی کم را انتخاب کرده‌اند، به طوری که ارزیابی مثبتی از میزان توجه به ارزشها و ویژگی‌های شهروندی در مرحله ارزشیابی از برنامه درسی به چشم نمی‌خورد.

تحلیل استنباطی داده‌ها بیانگر آن است که تفاوت معنی‌داری بین نگرش نمونه‌های مذکور و مؤنث در زمینه میزان توجه به تربیت شهروندی در مرحله ارزشیابی برنامه درسی وجود دارد و معلمان زن بیشتر از معلمان مرد این توجه و انطباق را تأیید نموده‌اند.

داده های به دست آمده به شرح جدول ۱۷ می باشد.

جدول ۱۶: یافته های توصیفی در ارتباط با میزان به تربیت شهروندی در مرحله ارزشیابی برنامه درسی

میانگین	خیلی کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد		مرحله ارزشیابی
	Fi	F	Fi	F	Fi	F	Fi	F	Fi	F	
۲/۴۴	۷/۱۲	۵۵	۷/۴۰	۱۷۲	۷/۳۸	۱۶۴	۷/۷	۳۰	۷/۱	۸	- آیا در ارزشیابی از دانش آموزان، ارزشها و ویژگی های شهروندی و پرورش آن مدنظر قرار می گیرد؟
۲/۴۵	۷/۱۶	۶۹	۷/۳۷	۱۶۱	۷/۳۴	۱۴۸	۷/۱۰	۴۳	۷/۲	۱۰	- آیا به منظور ایجاد ویژگیهای شهروندی مناسب از روشهای ارزشیابی متنوع و مؤثر (تحقیق...) استفاده نمی شود؟
۲/۴۶	۷/۱۳	۵۹	۷/۳۹	۱۶۹	۷/۳۶	۱۵۵	۷/۸	۳۷	۷/۲	۹	- آیا ارزشیابی از دانش آموزان با توجه به سطوح بالای یادگیری نظیر تجزیه و تحلیل، ترکیب ارزشیابی صورت می پذیرد؟
۲/۴۵	۷/۱۴	۱۸۳	۷/۳۸	۵۰۲	۷/۳۶	۴۶۷	۷/۸	۱۱۱	۷/۲	۲۷	کل

جدول ۱۷: نتایج آزمون t با دو میانگین مستقل برای مرحله ارزشیابی برنامه درسی

جنسیت	میانگین	انحراف معیار	میزان t	سطح معنی داری
مذکر	۶/۷۷	۲/۳۷	۵/۳۰	۰/۰۰۲
مؤنث	۷/۹۹	۳/۲۵		

و سرانجام تجلیل فراتر با توجه به میزان تحصیلات نمونه ها و با استفاده از تحلیل واریانس یکطرفه داده های جدول ۱۸ را به دست داد:

جدول ۱۸: نتایج واریانس یکطرفه برای ارزشیابی برنامه های درسی با توجه به سطوح مختلف تحصیلی

منبع تغییرات	واریانس	درجه آزادی	میانگین مجدورات	میزان F	سطح معنی داری
بین گروهی	۲۳۳/۷۲	۴	۷۷/۹۰	۱۴/۲۲	۰/۰۰۱
درون گروهی	۲۳۰۴/۰۴	۴۲۱	۵/۴۸		

با توجه به جدول ۱۸ می‌توان گفت که دلایل کافی برای رد فرضیه صفر فوق در سطح $\alpha = 0/001$ به دست آمده است و برای تعیین جهت باید از آزمون تعقیبی شفه استفاده به عمل آورد:

جدول ۱۹: نتایج آزمون تعقیبی در زمینه مدرک تحصیلی نمونه ها و نگرش آنها نسبت به انطباق ارزشیابی برنامه درسی با ویژگی های شهروندی

میانگین	سطوح تحصیلی	فوق دیپلم	لیسانس	فوق لیسانس
۸/۱۶	دیپلم	—	x	فوق لیسانس
۸/۱۷	فوق دیپلم		x	x
۶/۶۶	لیسانس	x		---
۷/۰۵	فوق لیسانس	x	---	

با توجه به جدول فوق می‌توان عنوان کرد که نگرش متفاوتی بین نمونه های دارای مدرک فوق دیپلم و دیپلم با لیسانس و فوق لیسانس وجود دارد و نمونه های دارای لیسانس و فوق لیسانس دارای نگرش نامساعدتری نسبت به میزان انطباق ارزشیابی ها با ارزش های شهروندی می باشند.

بحث و نتیجه گیری:

در این پژوهش، ویژگی های شهروند مطلوب برای جامعه ایران در سه دسته کلی دانش

مدنی، توانش مدنی و نگرش مدنی بررسی شد. مطالعات انجام شده نشان داد که از دیدگاه معلمان در بخش دانش مدنی، هر شهروند خوب باید از نحوه عملکرد دولت، احزاب سیاسی کشور و مکاتب عقیدتی، رویدادهای اجتماعی، جوامع دوران معاصر، قوانین و مقررات، حقوق شخصی و بین المللی آگاهی داشته باشد. به همین سان، برای زیست موفقیت آمیز در جامعه، هر فرد باید توانایی هایی چون مشارکت با دیگران، درک متقابل، رفتار مذهبی و اخلاقی، تصمیم گیری معقولانه، احترام به حقوق متقابل و گفتمان، عمل به قانون، مسئولیت پذیری و نقد آگاهانه را داشته باشد و در عین حال، دارای نگرش های مدنی نظیر پذیرش تنوع، باورهای مستقل، وطن پرستی، بردباری و مانند آن باشد. به عبارت روشتر، ۳۰ ویژگی بیان شده در پژوهش حاضر از نظر معلمان به عنوان خصوصیات شهروند مطلوب برای جامعه ایران پذیرفته شدند. تحلیل ها همچنین تفاوت های چندی را به ویژه با توجه به جنسیت و رشته تحصیلی نشان داد. که این امر با پژوهشهای انجام شده توسط پرایور (1999)، هودسون (2000) و لی (1999) هماهنگی دارد. اما در عین حال با آن بخش از یافته های پژوهش (لی 1998) که ابعاد و ویژگی های مذهبی را از دید نمونه های پژوهش کم اهمیت نشان داده بود، ناسازگار است. بدیهی است تفاوت در نگرش های اجتماعی میان جامعه ایران و سایر کشورها عامل اصلی این یافته می باشد؛ زیرا در سه حیطه دانش، توانش و نگرش مدنی، ویژگی های مرتبط با مذهب از دید معلمان ایرانی از اهمیت زیادی برخوردار بوده است.

در عین حال، در بخش دوم پژوهش، یافته های تحقیق حاضر نشان داد که از نظر معلمان، برنامه های درسی مدارس انطباق کمی با این ویژگی ها دارند. تحلیل عمیق تر نشان می دهد که آنان بر این باورند که در مرحله طراحی برنامه درسی (هدف ها، محتوا و مواد کمک آموزشی) زمینه های لازم برای تربیت شهروندی فراهم نمی شود. همچنین به زعم معلمان، مؤلفه های مرتبط با اجرای برنامه درسی (نظیر تعاملات معلمان و دانش آموزان، فضای مدرسه، قوانین و مقررات، فعالیت های جنبی، روش های

تدریس نو مانند آن) در راستای تقویت ارزشهای شهروندی نیست و ارزشیابی‌ها نیز به این مسأله توجهی ندارند.

این یافته‌ها نشان می‌دهد که برنامه‌های درسی مدارس و عوامل مرتبط - که فلسفه اصلی تشکیل آن‌ها، آماده‌سازی دانش‌آموزان برای ورود به زندگی اجتماعی و جامعه‌پذیری آنان است - هدف اصلی خود را مورد غفلت قرار داده‌اند. در کنار عوامل بنیادی چون ساختار تصمیم‌گیری در نظام آموزش و پرورش ایران که به صورت متمرکز اداره می‌شود و اختیارات اندکی به مدارس واگذار می‌شود، به نظر می‌رسد خود مدازش نیز در چارچوب اختیارات و امکانات خود، به این مسأله اهتمام جدی ندارند. این امر بیانگر آن است که مباحث مرتبط با تربیت شهروندی باید بیش از پیش در مجامع علمی - پژوهشی و اجرایی (مدارس و نظام آموزشی) مورد بحث و روشن‌گری قرار گیرد.

در عین حال اگرچه چشم‌اندازهای امیدوارکننده‌ای در خصوص اجزای سیاست‌های مدرسه - محوری، حداقل در مجامع برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش وجود دارد و هم‌اکنون مدیریت و برنامه‌ریزی مدرسه - محور به یک استراتژی بلندمدت در سطح این وزارتخانه مبدل شده است، اقدامات ضربتی و کوتاه‌مدت نیز در این راستا ضروری است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها تجدیدنظر در طراحی برنامه درسی به ویژه در هدف‌گذاری‌ها و انتخاب محتوای کتاب درسی، آموزش ضمن خدمت معلمان و مدیران مدارس، فراهم‌سازی و توزیع مواد کمک‌آموزشی در خصوص تربیت شهروندی و شکستن رویه‌های سنتی ارزشیابی است که می‌تواند دایره دلمشغولی‌های مدارس را به مقوله تربیت شهروندی گسترش دهد.

در پایان شایان ذکر است که ضرورت دارد برای دستیابی به نتایج مناسب در خصوص وضعیت شهروندی در مدارس ایران، اقدامات پژوهشی معینی مدنظر قرار گیرد که از جمله مهم‌ترین آنها انجام ارزشیابی‌های عینی، تحلیل محتوای کتب درسی، بررسی زمان‌بندی دروس، ماهیت فعالیت‌ها و قوانین مدرسه و روح و فضای حاکم بر

مدارس: (برنامه های درسی پنهان). می باشد که تمامی آنها مستلزم عزم فزونتر صاحب نظران تعلیم و تربیت، معلمان و محققان برای انجام پژوهشها و تحقیقات در آینده می باشد.

منابع و مآخذ:

اعلم الهدی، جمیله. چشم اندازی به تربیت مدنی از دیدگاه اسلام. نشریه تربیت اسلامی. کتاب اول، ۱۳۷۹. سبحانی نژاد، مهدی. مسئولیت پذیری. دانش آموزان. رساله دکتری چاپ نشده دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۹.

فتحی واجارگاه، کورش. نقش اردوها در تربیت شهروندی، سمپوزیوم جایگاه اردوها در نظام تعلیم و تربیت. تهران، ۱۳۷۹.

مهرمحمدی، محمود. جامعه مدنی و تعلیم و تربیت. مجله پژوهش های تربیتی (شماره ۴، ۱۳۷۹).

وزارت امور خارجه. سیاست خارجی ایران. انتشارات وزارت امور خارجه، تهران، ۱۳۷۹.

وزارت آموزش و پرورش. جهت گیری های آموزشی و پرورشی در برنامه سوم توسعه. وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۹.

Benn, R. *Including citizenship in the adult curriculum*. BERA, UK (2000).

Cogan, J and Ray, D. *Citizenship education for the 21 century*. London: Kongan page, LTD. 1998

Dynneson, T. What does good citizenship means to student? *Social Education Journal*. PP.55-58, 1992.

Fathi Vajargah, K. *Needs based curriculum approach*. ACSA, PERTH, Australia, 1999.

- Fathi Vajargah, K. *citizenship Education*. Paper presented at the ACSA Conference. Canberra. Australia, 2001.
- Holden, C. *Citizenship education: Understanding the perspectives and practice of Parents*. BERA, UK, 1999.
- Hudson, W. *Religious citizenship, Internet, 2001*.
- Hudson, W. and Kane, J. *Rethinking Australian citizenship*. Melbourne: Cambridge University Press, 2000.
- Ichilov, O(ed). *Political satisfaction, citizenship education, and democracy*. New York: Teacher College Press. 1990.
- IEA. *Citizenship education*. IEA. Internet.
- Kennedy, K. Preparing teachers for the new civic education. *In the Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, Vo1 1, No, 2,1998.
- Kennedy K(ed). *Citizenship education and the modern state*. London: The Falmer Press, 1997.
- Lee Wing On. *Qualities of citizenship for the new century: Perceptions of Asian Educational Leaders*. Paper Presented at the Fifth UNESCO- ACEID International conference "Reforming Leading, Curriculum and Pedagogy. Bangkok, Thailand, 1999.
- Measuring Impact of Social Value and Change*. New Hampshire:Hollis Publishing Company,1998.
- Ministry of foreign affairs *.Foreign policy of Islamic Republic of Iran*.Tehran: foreign ministry press,2000.
- Prior, W. *The Australian experience of preparing school communities*

for citizenship education. paper presented SLO International conference. SLO, Enschede-The Nether Land, 2000.

----- . What is means to 'be a "good citizen".in *Australia, Social education*. Vol 27, No2, 1999.

Tobias, R. *The boundaries of education for active citizenship: institutional and community context*. Secuter Aiteaeo, New Zealand, 1997.

----- . "I Participate, therefore I am". Nether Land institute for curriculum development: (SLO). Nether Land ,2000.